

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

XX. 1933.

AMSTERDAM

P. A. HEMERIJCK

(A. T. KLEEREKOPER)

1933.

Twee Stempels voor een valschen Gelderschen Rijksdaalder van 1661 uit het Stedelijk Museum te Toruń (Polen).

De stad Toruń (Thorn), tegenwoordig de hoofdstad van het Poolsche Wojewod-district Pomortze, bezit naast haar zeer fraaie verzameling van munten en penningen ¹⁾ ook een belangrijke reeks muntstempels. Sedert de tweede helft van de 13de eeuw bestond hier namelijk een Munt, eerst — tot 1454 — van de Duitsche Orde en daarna van de Poolsche koningen. De laatsten sloegen in Toruń munten met tusschenpoozen tot de verdeeling van de Republiek Polen, weliswaar niet ten allen tijde in denzelfden omvang en met dezelfde intensiteit ²⁾. Het langdurige bestaan van de werkplaatsen der Munt bracht mede, dat hier mettertijd veel stempels bijeenkwamen, die later als eigendom der stad overgegaan zijn in de verzamelingen van het Stedelijk Museum. Een catalogus der

¹⁾ De verzameling van munten en penningen van de stad Toruń werd in het jaar 1861 gesticht. In de jaren 1903 en 1904 is zij wetenschappelijk gerangschikt en gecatalogiseerd. De catalogus is helaas niet gepubliceerd, wel echter een *Führer durch die Münzsammlung* (Berlijn 1907, 80, VIII + 112 pag. met 3 platen). De verzameling bevat vele duizendtallen munten en penningen; daaronder zijn uitmuntende reeksen Poolsche en Hertogelijk-Pruisische munten en een bijna volledige verzameling van de in Toruń geslagen stukken.

²⁾ De geschiedenis der muntplaats Toruń en de aldaar geslagen munten zijn door talrijke Poolsche en Duitsche geleerden behandeld. Een vrijwel volledige opsomming van de munten van Toruń geven de groote catalogi van het Poolsche Nationale Museum te Krakau en van de verzameling van de Marienburg. (EMMERIC HUTTEN-CZAPSKI, *Catalogue de sa Collection des Médailles et Monnaies polonaises*, St. Petersburg-Krakau, 1871—1916, 5 dln. EMIL BAHRFELDT, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, Danzig, 1901—1916, 6 dln.).

muntstempels is helaas nog niet gepubliceerd. Het zal daarom wel weinig bekend zijn, dat zich in de stempelverzameling ook twee paar stempels van een valschen Gelderschen rijksdaalder van 1661 bevinden. Blijkbaar zijn zij uit den voorraad van de vroegere Munt overgenomen; zij dragen het Inventarisnummer II B 2 van het Museum. Daar nu een beschrijving van deze muntstempels in het bijzonder de Nederlandsche numismaten interesseeren zal, heb ik aan de Directie van het Museum vergunning gevraagd tot de publicatie dezer stempels. Op deze plaats betuig ik aan genoemde Directie mijn hartelijken dank voor haar welwillendheid, evenals aan de Heeren MARCEL HOC te Brussel en Prof. ARTHUR SEMRAU te Elbing, die zoo goed waren, mij eenige inlichtingen te verstrekken.

Ik laat nu een beschrijving van de beide paren stempels volgen.

Uiterlijk voorkomen.

De beide muntstempels gelijken volkomen op elkaar, wat betreft hun vorm. Zij zijn samengesteld uit telkens twee niet-geharde stukken gesmeed ijzer, die den vorm van een achthoek hebben en daardoor een regelmatig lichaam van tien vlakken vertoonen. In den stempel van de keerzijde is in beide gevallen in twee kleine vlakken, die schuin tegenover elkander liggen, telkens een rechthoekige, naar boven toe slechts zeer weinig dunner wordende, ijzeren pin geslagen. Met deze pin correspondeert in het bovenste gedeelte van den stempel precies een opening, waardoor een niet beweegbare aaneensluiting van de beide helften mogelijk wordt gemaakt. Op elkander gelegd hebben de beide helften denzelfden vorm (een achthoekig lichaam met tien vlakken) als elke helft afzonderlijk, slechts de hoogte is natuurlijk verdubbeld. Het samenvoegen kan niet willekeurig geschieden, omdat

iedere pin in het oppervlak van de tegenovergestelde helft een uitholling heeft, waar zij juist in past. Het goede corresponderen van pinnen en uithollingen wordt door insnijdingen op een van de andere kleine vlakken aangeduid.

Hiermede is voldoende gezegd over de beide paren stempels in het algemeen. Verder moet slechts nog worden opgemerkt, dat op elk van hen, op één van de achthoekige grondvlakken, losse letters zijn ingesneden. Ik moet echter vooraf de paren stempels ter onderscheiding nummeren. Met numero 1 (Plaat I. 1) bedoel ik dat paar stempels, waarop de leeuw in het wapenschild aan de keerzijde geen staart heeft, wat niet het geval is bij den muntstempel nr. 2 (Plaat I. 2). Nu heeft het paar stempels nr. 1 op den achthoekigen onderkant (de stempel van de keerzijde van de munt met de erin gesneden pin) de letters A B, M en O M ingesneden, terwijl het paar stempels nr. 2 op de achthoekige oppervlakte van de voorzijde (stempel van de muntzijde) slechts een M vertoont. Wat de letters beteekenen, kan helaas niet gezegd worden. Het is niet waarschijnlijk, dat het de initialen zijn van den naam van den maker.

Maten:

Stempel nr. 1, hoogte van één helft 14 mm.; beide helften te zamen 28,5 mm. Diameter van de achthoekige halve grondvlakken 47 mm.; lengte van de groote zijvlakken, elke helft 25, 26 en 27 mm.; lengte der kleine zijvlakken 15, 16 en 18 mm.

Stempel nr. 2, hoogte van één helft 15 mm. (bovendeel), resp. 14,5 mm. (onderste gedeelte); samengelegd 30 mm.; diameter van de achthoekige vlakken 50/49 mm.; lengte der groote zijvlakken 28, 30 en 32 mm.; lengte der kleine zijvlakken 12 en 13 mm.

Binnenzijde:

Deze vertoont, zooals van zelf spreekt, de ingeslagen muntbeelden en omschriften. De vlakken zijn glad gepolijst en bij de bovenste helften (voorzijde) niet geheel effen, maar een weinig concaaf, hetgeen bij het slaan der munt een convexen vorm van de voorzijde veroorzaakt. Ook bij den stempel van de keerzijde van nr. 2 bemerkt men een, hoewel zeer kleine, concaviteit. Hierdoor komt het, dat de rijksdaalder, geslagen met dit paar stempels, niet volkomen plat is.

De omschriften en de voorstellingen zijn met het graveerijzer uit de hand gesneden, van ponsen is geen gebruik gemaakt. De behandeling met de vrije hand verraadt zich door den lompen vorm, de verschillende hoogte en de ongelijkmatigheid der letters. Zelfs de pareltjes van den buitenrand zijn niet geponsd. Het geheel maakt een onharmonischen indruk en getuigt van groote middelmatigheid van den vervaardiger. Een bekwaam stempelsnijder zou hier zeker ander werk geleverd hebben. Wij hebben hier te maken met knoeiwerk of met het werk van een beginneling. Overigens kom ik nog nader op den vervaardiger terug, die in beide gevallen een en dezelfde persoon geweest is. De opschriften zijn namelijk vol fouten en de muntbeelden vertoonen ook gebreken.

Ten slotte moet ik nog wijzen op de ongelijkheid van den diameter der buitenste parelrandjes van voorzijde en keerzijde van het paar stempels nr. 2. Terwijl de diameter van het randje van de voorzijde 45 mm. bedraagt, is de diameter van de keerzijde ongeveer 1,5 mm kleiner (= 43,5 mm.).

Toestand, waarin de stempels verkeerden:

Deze is zeer goed te noemen. Een oxydatie van het ijzer heeft niet plaats gevonden. De bovenste stempel van nr. 1

vertoont op de bovenzijde eenige onbeduidende barsten. De binnenvlakken zijn met krassen bedekt, maar verder onbeschadigd. Naar alle waarschijnlijkheid zijn op deze stempels geen munten geslagen, of slechts zeer weinige.

Munten.

Om een nauwkeurige beschrijving van de rijksdaalders, met deze stempels geslagen, te kunnen maken, heb ik een medaillefabriek in Posen van elk een afdruk in lood laten maken. Met behulp van deze afdrukken geef ik nu de volgende beschrijving:

Paar stempels nr. 1.

Voorzijde: Tusschen twee parelrandjes: MO · NO · ARG · PRO · CON · BELG DGEΓ . In het veld de staande, naar rechts gekeerde, gehelmde ridder. In de rechterhand houdt hij het getrokken zwaard. De helm doet aan een soort kap denken. Het gelaat is zeer gebrekkig bewerkt. Het bovenste gedeelte van het hoofd en de voeten gaan door den parelrand. Vóór den ridder staat het wapen van de provincie Gelderland (in een gehalveerd, gekroond schild twee naar elkander toegekeerde leeuwen). Het onderste gedeelte van het schild doorbreekt het binnenste parelrandje, waarbij echter de richtlijn van het parelrandje, die met den passer getrokken is, zichtbaar gebleven is. Grond onder de voeten van den ridder. Aan beide zijden van den ridder, boven het wapenschild, het jaartal 16 - 61.

Keerzijde: Tusschen twee parelrandjes: CO · N · CORDIA · RES · PARVE · CRESCVIT . ¹⁾ In het veld een gekroond

¹⁾ De omschriften op de beide zijden van een echten Gelderschen rijksdaalder luiden: MO · NO · ARG · PRO · CON · FOE · BELG · D · GEL · C · Z . en CONCORDIA RES PARVÆ CRESCVNT. Wij beelden zoo'n echten rijksdaalder op Plaat I. 3 af.

wapenschild met den naar links schrijdenden leeuw, met een zwaard in den rechter klauw, in den linker een bundel pijlen. De leeuw heeft geen staart. De kroon boven het wapenschild van zeer primitieven vorm en decoratie. De punten zijn door een gegolfde lijn van parels voorgesteld; eveneens bestaat de bovenste boog uit parels, terwijl hier de parels tusschen twee lijnen zijn gevat.

Plaat I. 1.

Paar stempels nr. 2.

Voorzijde: Omschrift tusschen twee parelrandjes: MO · NO · ARG · PROCO – ESEP + LIGELC . . . In het veld dezelfde voorstelling als bij nr. 1. De ridder is echter grooter, daarentegen is het wapenschild van Gelderland kleiner en gaat niet door den binnenrand. De linker voet van den ridder, die geen grond onder de voeten heeft, verdwijnt achter het omschrift, terwijl zijn rechter door den binnenrand gaat en het omschrift scheidt.

Keerzijde: Omschrift tusschen twee parelrandjes: CONCORDIA · RES · PARVE · CRESCVI Hetzelfde wapen als bij nr. 1. De leeuw heeft een staart. De golven van parels, die de punten van de kroon voorstellen, zijn tusschen twee lijnen gevat.

Plaat I. 2.

Uit de hierboven gegeven beschrijving blijkt, dat de stempels bestemd waren voor het slaan van een valschen Gelderschen rijksdaalder. Dat men hier met een valsche munt te doen heeft, ziet men reeds voldoende, zoowel aan het zeer slechte graveerwerk, als aan de vele fouten, die bij een echt stuk onmogelijk zouden zijn. Ik vestig slechts de aandacht op de voornaamste fouten van de omschriften en voorstellingen. Vooreerst valt op, dat de letter N zonder

uitzonderingen retrograde voorkomt (V). Hetzelfde is het geval met de letter D (C), doch alleen op den rijksdaalder nr. 2. Het omschrift van de beide rijksdaalders begint juist, maar eindigt zonder eenigen zin, wat in het bijzonder bij nr. 2 duidelijk uitkomt. Het woord PARVÆ in het omschrift op de keerzijde van het origineel, komt op onze vervalschingen steeds als PARVE voor. Aan het woord CRESCVNT ontbreekt bij nr. 2 de letter T aan het einde. Verscheidene letters zijn verder verminkt (niet volledig). De voorstellingen op beide zijden komen in hoofdzaak met die van het origineel overeen.¹⁾ Ik maak er nog eens opmerkzaam op, dat beide stempels door een en denzelfden stempelsnijder vervaardigd zijn. Dezelfde fouten in de omschriften en gebreken in de voorstellingen, evenals de stilistische eigenaardigheden en de techniek, laten dit met zekerheid concludeeren.

De ouderdom der stempels en de bedoeling van de vervalsching.

Wanneer de beide paren stempels van den valschen Gelderschen rijksdaalder gesneden zijn, kan niet nauwkeurig worden vastgesteld. De inventarissen van de Stedelijke Verzamelingen van Toruń geven hierover geen opheldering, daar er geen staten van de stempels der voormalige Munt voorhanden zijn.²⁾ Wat hun uiterlijk voorkomen betreft, kunnen echter onze muntstempels zeer wel omstreeks 1661 ontstaan zijn.

Met welk doel zijn nu deze valsche stempels vervaardigd?

¹⁾ De origineelen van onze valsche rijksdaalders zijn tusschen 1659 en 1693 geslagen. Zij zijn beschreven en afgebeeld in P. VERKADE'S *Muntboek* pl. 9. no. 3 en bij W. I. DE VOOGT, *Munten van Gelderland* no. 287. Pl. XII. 1. (Zie onze Plaat I. 3).

²⁾ Prof. ARTUR SEMRAU, de gewezen verdienstelijke custos van de Stedelijke Muntverzameling in Toruń en een goed muntenkenner, spreekt in een schrijven aan mij de meening uit, dat de beide paren stempels uit de voormalige Munt van Toruń afkomstig zijn.

Het meest voor de hand ligt, dat zij door een Poolschen stempelsnijder vervaardigd zijn en dat zij tot doel hadden, daarmede op Geldersche rijksdaalders gelijkende munten te slaan, van lager zilveragehalte, dan de origineele Geldersche rijksdaalders, in Polen in omloop. Vermengd met echte munten, moesten zij dan in omloop worden gebracht en het zou zeker niet veel moeite gekost hebben deze aldus uit te geven. Het type kwam vrijwel met de origineele overeen en de beteekenis der verkorte omschriften van de echte stukken en van de slechte nabootsingen zouden de Polen zeker niet begrepen hebben. De veranderde omschriften maakten het vrijwel onmogelijk, dat de stukken konden worden uitgegeven in het land, waar de origineelen in omloop waren. Ik wijs hier ten slotte nog op de talloze nabootsingen van Hollandsche Leeuwendaalders met foutieve omschriften, waarvan niet zelden de oorspronkelijke beteekenis niet meer kan worden nagegaan, in Italië en elders door valsche munters met het doel vervaardigd, om in den Levant voor echte Leeuwendaalders te worden uitgegeven.¹⁾

Welk doel de vervaardiger ook mag hebben gehad, het scheen mij de moeite waard, een bericht over hun bestaan en een nauwkeurige beschrijving aan de Nederlandsche vakgenooten te geven.

EDMUND MAJKOWSKI.

Poznań.

¹⁾ In *Jaarboek* 1932 geeft A. SCHULMAN een beschrijving van den gouden dukaat, gedurende den oorlog tusschen Polen en Rusland in de Munt te Warschau geslagen, een getrouwe nabootsing van de Nederlandsche dukaten op de Munt te Utrecht in 1831 geslagen, die zich van de Nederlandsche slechts onderscheiden, doordat op de voorzijde de Poolse adelaar, in plaats van den Mercuriusstaf (muntteeken voor Utrecht) voorkomt.

1.

1.

2.

2.

3.

3.